

Doorstroom van kleuters

*Is het kind klaar voor groep 3,
of is groep 3 klaar voor het kind?*

Doorstroom van kleuters

*Is het kind klaar voor groep 3,
of is groep 3 klaar voor het kind?*

Colofon

Den Haag, juni 2016

Ontwerp en productie: XeroxOBT, Den Haag

Deze brochure is geschreven door Janneke Huizenga en Geertje Damstra van Oberon in samenwerking met Lia Mulder en Bianca Leest van het ITS en Annemiek Veen en Iris Bollen van het Kohnstamm Instituut. De brochure werd gemaakt in opdracht van het ministerie van OCW en de PO-Raad.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Oberon
onderzoek | advies

KOHNSTAMM
INSTITUUT
Werkbaar samen

Met medewerking van:

Inspectie van het Onderwijs
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Disclaimer. Deze brochure is met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. Voor onjuistheden en onvolledigheden met betrekking tot de inhoud van de brochure kunnen de samenstellers van deze handreiking echter op geen enkele wijze verantwoordelijk of aansprakelijk worden gesteld. Aan de inhoud van deze brochure kunnen dan ook geen rechten worden ontleend.

Inhoud

1	Inleiding	6
2	Onderzoek	8
2.1	Effect van kleuterbouwverlenging	8
2.2	Ontwikkeling van kleuters	10
2.3	De overgang van groep 2 naar groep 3	12
3	Beleid en inspectie	14
3.1	Wet op het primair onderwijs	14
3.2	Herfstleerlingen	15
3.3	Misverstanden over de inspectie	16
4	Proces van overgang	20
4.1	Doorlopende ontwikkellijn	20
4.2	Reflecteren op de huidige werkwijze	21
4.3	Onderbouwing van de beslissing	25
4.4	Verschillende criteria en instrumenten	26
4.5	Het programma in groep 3	28
5	Voorbeelden uit de praktijk	30
5.1	Leerlingen volgen	30
5.2	In de klas	32
5.2.1	Spelelementen in groep 3	32
5.2.2	Omgaan met taalachterstanden	33
5.2.3	Maatwerk	34
5.3	Ouderpartnerschap	36
5.3.1	Pedagogisch partnerschap	36
5.3.2	Didactisch partnerschap	36
5.4	Organisatiemodel en visie van de school	37
5.4.1	Flexibele overgangsmomenten	38
5.4.2	Homogeen of heterogeen groeperen	39
5.5	Extra leertijd	40
6	Verder lezen	42
	Bij hoofdstuk 2 en 3	42
	Bij hoofdstuk 4 en 5	43
	De scholen en schoolorganisaties die input hebben geleverd	45
	Geraadpleegde experts	45

1 Inleiding

Hoe ga je als leerkracht en als school om met een kleuter die nog niet toe lijkt te zijn aan groep 3? Richt je de kleutergroepen 'schoolser' in dan bekruipt je misschien het gevoel dat jonge kinderen geen kind meer mogen zijn. Bouw je meer spelelementen in groep 3 in dan is er misschien de angst dat er niet voldoende tijd is voor de leerstof. Een soepele overgang van groep 2 naar groep 3 is van belang voor het kind, maar hoe realiseer je een goede doorlopende ontwikkellijijn? En spreken de leerkrachten van groep 1-2 en de leerkrachten van groep 3 eigenlijk wel dezelfde taal?

Onderzoek laat zien dat vertraging in de schoolloopbaan van kinderen vooral ontstaat bij de overgang van groep 2 naar groep 3. Tevens blijkt dat deze kleuterbouwverlenging in veel gevallen, zowel sociaal als cognitief, geen blijvend positief effect heeft. Verder bestaan er in de praktijk nogal eens misverstanden over kleuterbouwverlenging en bijvoorbeeld over wat de Inspectie van scholen vraagt bij het onderwijs aan jonge kinderen.

Deze brochure is bedoeld om leerkrachten, intern begeleiders, remedial teachers, schoolleiders en schoolbesturen te informeren en te inspireren. De brochure kunt u bijvoorbeeld raadplegen bij de herijking van de werkwijze binnen uw school of schoolbestuur rond doorstroom van kleuters.

In hoofdstuk 2 staat op een rij wat uit **onderzoek** bekend is over kleuterbouwverlenging. Hoofdstuk 3 belicht de **rol van de inspectie** bij het onderwijs in de onderbouw van de basisschool. Een **handreiking** bij het proces van overgang van groep 2 naar groep 3 vindt u in hoofdstuk 4. Een verscheidenheid aan **voorbeelden uit de praktijk**, als alternatief voor kleuterbouwverlenging, wordt beschreven in hoofdstuk 5. Wilt u meer lezen over een bepaald onderwerp? In hoofdstuk 6 vindt u links naar websites en artikelen over de verschillende onderwerpen.

2 Onderzoek

Vergeleken met andere landen heeft Nederland een hoog percentage zittenblijvers. Vooral op de basisschool blijven veel leerlingen een of zelfs meerdere keren zitten. In groep 2 blijft jaarlijks ongeveer een op de tien kinderen zitten, dit wordt kleuterbouwverlenging genoemd. Kleuterbouwverlenging is een verschijnsel dat veel landen niet kennen. In andere landen hebben kinderen bijvoorbeeld gedurende de leerplichtleeftijd (niet altijd vanaf 5 jaar) het recht om automatisch door te stromen of ze mogen in de eerste leerjaren niet blijven zitten.

Naar zittenblijven is veel (internationaal) onderzoek gedaan. Zo worden bijvoorbeeld in het boek 'Visible Learning'¹ van John Hattie de uitkomsten van meer dan 800 overzichtsstudies beschreven. Hattie spitte 15 jaar lang wereldwijde onderwijsliteratuur door op zoek naar wat werkt (en wat niet werkt) in het onderwijs. Over zittenblijven concludeert hij dat het een negatief effect heeft op de prestaties van leerlingen. Ook in Nederland is onderzoek gedaan naar zittenblijven en (in mindere mate) naar kleuterbouwverlenging. We beschrijven de belangrijkste bevindingen uit deze onderzoeken in dit hoofdstuk.

2.1 Effect van kleuterbouwverlenging

Over het nut van kleuterbouwverlenging bestaan grote twijfels. Verschillende onderzoeken² laten zien dat de meeste kinderen die groep 2 over doen daar hooguit tijdelijk profijt van hebben. Dit geldt zowel voor leerprestaties als voor de sociaal-emotionele ontwikkeling.³ In groep 3 kunnen de kleuterbouwverlengers meestal wel goed meekomen, maar in de hogere groepen bouwen ze vaak opnieuw een achterstand op. Een deel van de leerlingen (13%) wordt na een verlengde kleuterperiode alsnog naar het speciaal basisonderwijs verwezen of blijft in de hogere groepen nog een keer zitten (3%). Roeleveld en Van der Veen pleitten er in 2007 al voor dat scholen meer terughoudend met kleuterbouwverlenging omgaan en zich meer richten op preventieve en diagnostiserende maatregelen in de kleuterbouw en op het adaptiever maken van groep 3.

Hieronder worden effecten van kleuterbouwverlenging besproken vanuit wetenschappelijk onderzoek. In deze onderzoeken worden leerlingen van veel verschillende scholen vergeleken. Dit betekent dat de uitkomsten van onderzoek wellicht niet meteen herkenbaar zijn voor individuele scholen en leerlingen. Bij onderzoek naar zittenblijven is het belangrijk de juiste kinderen met elkaar te vergelijken. Dit betekent dat onderzoekers bijvoorbeeld vertraagde leerlingen vergelijken met klasgenoten die in aanmerking zouden

¹ Hattie, J. (2009). *Visible learning. A Synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. London: Routledge.

² Luyten, H., Staman, L., & Visscher, A.J. (2013). *Leerachterstanden van vertraagde leerlingen op normaalvorderende leeftijdgenoten*. *Pedagogische Studiën*, 90 (5), 45-57.
Driessen, G., Leest, B., Mulder, L., Paas, T. & Verrijt, T. (2014). *Zittenblijven in het Nederlandse basisonderwijs: Een probleem?* Nijmegen: ITS.

³ Roeleveld, J., & Veen, I. van der (2007). *Kleuterbouwverlenging in Nederland: omvang, kenmerken en effecten*. *Pedagogische Studiën*, 84, 448-462.
Goos, M., Belfi, B., De Fraine, B., Van Damme, J., Onghena, P., & Petry, K. (2013). *Effecten van zittenblijven in het basis- en secundair onderwijs in kaart gebracht: Een systematische literatuurstudie*. *Pedagogische Studiën*, 90(5), 17-30.

zijn gekomen voor een verlengde kleuterperiode of dat ze vertraagde leerlingen vergelijken met normaalvorderende leeftijdsgenoten. Daarbij worden leerlingen altijd vergeleken op basis van (ongeveer) dezelfde achtergrond en leerprestaties.

Effect op leerresultaten

Er is uitgebreid internationaal literatuuronderzoek⁴ gedaan naar de effecten van zittenblijven op de leerprestaties van leerlingen. Over het nut van zittenblijven, waaronder kleuterbouwverlenging, bestaan grote twijfels. Belfi en anderen (2011) hebben op basis van een omvangrijke literatuurstudie de argumenten pro en contra zittenblijven geordend vanuit vier perspectieven: sociaal-economisch, ontwikkelings-psychologisch, psychosociaal en didactisch. De resultaten van internationaal empirisch onderzoek geven voor elk van de perspectieven meer ondersteuning aan argumenten tegen zittenblijven dan aan argumenten voor. De belangrijkste bevinding is dat zittenblijven op de korte termijn doorgaans een gunstig effect heeft, maar op de lange termijn vooral negatief uitpakt: naarmate de leerjaren vorderen, doen zittenblijvers het minder goed dan vergelijkbare zwak presterende vroegere klasgenoten die wel zijn doorgestroomd. Hieruit wordt duidelijk dat zittenblijven in verreweg de meeste gevallen geen effectieve methode is om de leerresultaten van leerlingen te verbeteren. Op korte termijn kunnen zittenblijvers het beter te doen dan hun jongere klasgenoten, maar op de lange termijn heeft zittenblijven eerder een negatief effect.

Effect op sociaal-emotionele ontwikkeling

Het effect van zittenblijven op de sociaal-emotionele ontwikkeling is lastiger te meten dan effecten op de leerresultaten. Toch wijzen de twee overzichtsstudies (zie voetnoot 4) erop dat voorzichtig geconcludeerd kan worden dat ook het effect van zittenblijven op de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen op termijn uitdooft.

Bij sociaal-emotionele ontwikkeling spelen uiteenlopende factoren⁵ een rol. Zittenblijven heeft geen invloed op de sociale vaardigheden. Dat is meestal ook het geval voor het academisch zelfbeeld (het vertrouwen dat de leerling in zichzelf heeft om de leerstof te kunnen begrijpen en opdrachten en toetsen goed te kunnen maken). Soms wordt wel een positief kortetermijneffect gevonden, maar dat verdwijnt na verloop van tijd weer. Effecten op het schoolwelbevinden zijn niet eenduidig; meestal zijn er geen noemenswaardige verschillen. Resultaten van onderzoek naar het psychisch welbevinden variëren sterk. Dit is afhankelijk van het specifieke aspect dat is onderzocht. Zittenblijvers hebben bijvoorbeeld veel vaker sociaal-emotionele problemen dan hun nieuwe en jongere klasgenoten, maar zittenblijvers zijn tijdelijk wel wat populairder bij hun nieuwe klasgenoten. Leerlingen spelen daarentegen liever met normaalvorderende klasgenoten dan met zittenblijvers. Zittenblijvers zijn tijdens het jaar dat ze overdoen iets gemotiveerder dan daarvoor, maar vergeleken met hun nieuwe klasgenoten ligt hun motivatie lager. Leerlingen die zijn blijven zitten vertonen meer agressief gedrag dan

⁴ Belfi, B., Juchtmans, G., Goos, M., & Knipprath, H. (2011). *Samen tot aan de meet. Alternatieven voor zittenblijven*. Antwerpen: Garant.

Jimerson, S. R. (2001). *Meta-analysis of Grade Retention Research: Implications for Practice in the 21st Century*. *School Psychology Review*, 30 (3), 420-437.

⁵ Belfi, B., Juchtmans, G., Goos, M., & Knipprath, H. (2011). *Samen tot aan de meet. Alternatieven voor zittenblijven*. Antwerpen: Garant.

vergelijkbare leerlingen die wel zijn doorgestroomd. Onderzoek naar het concentratievermogen van zittenblijvers laat geen eenduidig resultaat zien.

Meer informatie over onderzoek naar zittenblijven vindt u op het Nivoz-forum⁶. In het artikel 'Onderzoek naar zittenblijven in breder perspectief' bespreken de redacteuren de artikelen die verschenen in het themanummer van Pedagogische Studiën (jaargang 90, 2013) over zittenblijven.

2.2 Ontwikkeling van kleuters

Niveaoverschillen bij kleuters

Kinderen komen op verschillende niveaus de basisschool binnen. Sommigen kunnen al een beetje lezen, schrijven, rekenen of zelfstandig werken. Andere kinderen zijn minder ver in hun ontwikkeling en hebben bijvoorbeeld een beperkte woordenschat, weten niet goed met andere kinderen om te gaan of zijn motorisch nog niet zo sterk. De verschillen hangen samen met de aanleg van de kinderen, maar ook met het gezin en de omstandigheden waarin ze opgroeien. De ervaringen die kinderen op de peuterspeelzaal of op het kinderdagverblijf hebben opgedaan spelen hierin ook een belangrijke rol. Het is de taak van de leerkracht om in te spelen op de verschillen tussen kinderen en om hun ontwikkeling verder te stimuleren. In groep 1 en 2 gaat dit vooral

⁶ <http://nivoz.nl/artikelen/onderzoek-naar-zittenblijven-breder-perspectief>

spelenderwijs, met veel ruimte voor beweging en ontdekkend leren. De leeromgeving is vaak uitdagend ingericht en kinderen kunnen concrete ervaringen opdoen in open leersituaties. Dit wordt ook wel spelgeoriënteerd onderwijs genoemd waarbij de leerkracht een belangrijke rol heeft in het aanbieden, stimuleren, verrijken en begeleiden bij spel.⁷

Spronggewijze ontwikkeling

Veel leerkrachten vinden het lastig een beslissing te nemen over het overgaan van een kind van groep 2 naar groep 3. Dat heeft met name te maken met het feit dat kleuters zich in sprongen ontwikkelen. Wat ze de ene week niet oppikken, kan enkele weken later wel aanslaan. Soms is er een terugval, maar maken ze daarna plotseling een grote stap vooruit. Uit onderzoek⁸ blijkt dat leerkrachten door deze spronggewijze ontwikkeling soms de cognitieve capaciteiten van kleuters onderschatten. Het leerkrachtoordeel over de verschillen in cognitieve capaciteiten tussen vertraagde en onvertraagde kleuters bleek vaak sterker te verschillen dan de feitelijke scores die deze leerlingen behaalden op de taal- en rekentoetsen. Mogelijk wordt hierdoor soms te snel besloten om het kind een jaar over te laten doen. Ook ouders vragen nogal eens om kleuterbouwverlenging. Vanwege het jaargroepensysteem dat op verreweg de meeste scholen wordt gehanteerd, betekent kleuterbouwverlenging dan een heel jaar vertraging voor de leerling, wat gezien de spronggewijze ontwikkeling op deze leeftijd vaak ongewenst en onnodig is (zie paragraaf 2.1).

⁷ Boland, A. (2015). *Onderwijs aan jonge kinderen: intersubjectiviteit als onderlegger voor ontwikkeling*. Lectorale rede, Hogeschool iPabo, Amsterdam.

Oenema-Mostert, I. (2012). *De opdracht voor het onderwijs aan jonge kinderen. Een dynamische visie op ontwikkeling*. Leeuwarden: Stenden Hogeschool.

⁸ Roelvelde, J., & Veen, I. van der (2007). *Kleuterbouwverlenging in Nederland: omvang, kenmerken en effecten*. *Pedagogische Studiën*, 84, 448-462.

2.3 De overgang van groep 2 naar groep 3

Bij de invoering van het basisonderwijs in 1985 was het de bedoeling om in groep 3 meer adaptief te gaan werken en de sterke aspecten van het kleuteronderwijs te benutten. Het tegenovergestelde is echter vaak gebeurd. In groep 1 en 2 wordt steeds meer systematisch en methodisch gewerkt op een manier waardoor voor spelend en ontdekkend leren steeds minder ruimte is. Leerkrachten hebben door een strak programma aan activiteiten bijvoorbeeld steeds minder tijd voor begeleiding van zelfgekozen (spel)activiteiten van kinderen. Ondanks (of misschien zullen sommigen zeggen *vanwege*) deze 'verschooling'⁹ van het onderwijs aan jonge kinderen is de overstap naar groep 3 vaak nog erg groot. Concrete voorbeelden van verschooling bij de kleuters zijn het gebruik van het directe instructiemodel, het werken in grote groepen en de geïsoleerde lessen los van een betekenisvolle context. Daarbij wordt er steeds meer gebruik gemaakt van VVE- of kleutermethodes die een strakke programmering van activiteiten hanteren en met het aanbod de verschooling versterken. Dit gaat ten koste van tijd om te spelen en tijd die de leerkracht beschikbaar heeft en voelt om het spelen te begeleiden. De doelen voor jonge en zeer jonge kinderen en de kleutertoetsen maken het mogelijk om te zeggen dat jonge kinderen *niet gekwalificeerd* zijn om naar de volgende groep te gaan, dat ze een *achterstand* hebben en *bijgespijkerd* moeten worden. Deze manier van denken houdt te weinig rekening met de grote ontwikkelingsverschillen tussen jonge kinderen.

De meer doelmatige aanpak in de kleutergroepen, bijvoorbeeld door de introductie van de SLO leerlijnen voor het jonge kind of het gebruik van signaleringsmomenten, heeft er wel toe geleid dat de overdracht van leerlingen naar groep 3 soepeler verloopt. Het hanteren van dezelfde observatie- en toetsystemen, het vastleggen van de ontwikkeling in een kindvolgsysteem en de opbrengstgerichte manier van werken zorgen er voor dat de gegevens voor een goede doorgaande ontwikkellijn beschikbaar zijn. Ook kan op basis daarvan in de kleutergroepen een meer gerichte voorbereiding op groep 3 plaatsvinden.¹⁰ De kunst is nu om die gegevens niet 'schools' in te zetten, maar te vertalen naar een aanpak die gebaseerd is op spel in de groepen 1, 2 en 3.

Veranderingen van 'schools' naar 'speels'

Al langere tijd wordt gesproken over meer speels onderwijs in de onderbouw. Onderwijskundigen¹¹ pleiten voor een meer adaptieve onderwijsaanpak waarbij het onderwijs wordt afgestemd op de onderwijsbehoeften van (jonge) kinderen. Hierdoor kan een goede doorgaande lijn worden gecreëerd van groep 2 naar groep 3 waarbij het leer- en ontwikkelingsproces van kinderen niet wordt verstoord. Dit betekent bijvoorbeeld dat het onderwijs in groep 3 meer spelgeoriënteerd wordt aangeboden, wat beter aansluit bij de manier waarop jonge kinderen leren.¹² Hierbij kan in groep 3 worden voortgebouwd op de sterke aspecten van het kleuteronderwijs.

⁹ Boland, A. (2015). *Onderwijs aan jonge kinderen: intersubjectiviteit als onderlegger voor ontwikkeling*. Lectorale rede, Hogeschool iPabo, Amsterdam.

¹⁰ Veen, A., Karssen, A.M., Daalen, M.M. van, Roeleveld, J., Triesscheijn, J., Elshof, D. (2013). *De aansluiting tussen voor- en vroegschoolse educatie en tussen vroegschoolse educatie en groep 3*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

¹¹ Zie voetnoot 2 en 3.

¹² Oers, B. van (2015). *Lerend spelen in groep 3: een stap naar de toekomst*. De wereld van het jonge kind, 42(8), 6-9.

3 Beleid en inspectie

In de kleuterperiode wordt de basis gelegd voor de verdere schoolloopbaan van het kind. Goed kleuteronderwijs daagt kinderen uit om hun wereld te ontdekken en hun talenten verder te ontwikkelen, op een manier en in een tempo dat aansluit op hun behoefte. De inspectie van het onderwijs ziet er op toe dat scholen een passend onderwijsaanbod realiseren dat aansluit bij de verschillen tussen leerlingen. Bij scholen en leerkrachten leven soms misverstanden over het inspectietoezicht in de onderbouw en hoe de inspectie omgaat met kleuterbouwverlenging. Het wegnemen van misverstanden kan scholen helpen om hun onderwijs in de onderbouw beter vorm te geven. In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe de inspectie toezicht houdt op het onderwijs aan het jonge kind en hoe de inspectie omgaat met kleuterbouwverlenging.

3.1 Wet op het primair onderwijs

De Wet op het primair onderwijs (Artikel 8, Uitgangspunten en doelstelling onderwijs) schrijft voor dat leerlingen een ononderbroken ontwikkelingsproces kunnen doormaken:

Het onderwijs wordt zodanig ingericht dat de leerlingen een ononderbroken ontwikkelingsproces kunnen doorlopen. Het wordt afgestemd op de voortgang in de ontwikkeling van de leerlingen.

De inspectie ziet er op toe dat scholen deze ononderbroken ontwikkeling voor leerlingen realiseren. Daarbij hoort ook dat scholen, vanaf het moment dat het kind op school komt, de ontwikkeling goed volgen. De meeste leerlingen zullen met het aangeboden onderwijsaanbod in 8 jaar tijd de basisschool doorlopen. Voor sommige leerlingen is het nodig dat de school extra ondersteuning aanbiedt en in een enkel geval kan het voor een leerling nodig zijn om te doubleren. De inspectie gaat na of scholen op basis van de ontwikkeling van het kind beredeneerde afwegingen maken over de doorstroom naar de volgende groep. Van scholen wordt verwacht dat zij zelf criteria en procedures opstellen waarmee de beslissing tot kleuterbouwverlenging of doublure wordt onderbouwd. De school dient er daarnaast voor te zorgen dat de leerling niet een jaar lang opnieuw dezelfde lesstof krijgt aangeboden.

3.2 Herfstleerlingen

De zogenaamde 'herfstleerlingen', de kinderen die tussen 1 oktober en 1 januari zijn geboren, hebben ofwel een relatief lange (acht en driekwart jaar) ofwel een relatief korte (zeven en driekwart jaar) basisschoolloopbaan, als ze verder ononderbroken de groepen doorlopen. Uit onderzoek blijkt dat de helft van de scholen bij herfstleerlingen de 1-oktobergrens hanteert als criterium voor doorstroom naar groep 2 of 3. Ongeveer een derde van de scholen houdt de 1-januarigrens als peildatum aan en de overige scholen hanteren geen datum als criterium in hun beleid rond doorstroom naar groep 3. Individuele kindfactoren, met name de sociaal-emotionele ontwikkeling, worden het meest frequent genoemd als doorslaggevend criterium bij de beslissing een herfstleerling wel of niet over te laten gaan naar groep 3¹³.

De insteek van de inspectie is dat ook voor de herfstleerlingen geldt dat de beslissing over overgang gebaseerd moet zijn op het aansluiten op de ontwikkeling van de leerling. Scholen kunnen daarvoor hun eigen criteria opstellen en een protocol hanteren. Als een geboortedatum als 1 oktober of 1 januari daarin een rol speelt, is het wel belangrijk dat de school zich daarbij kritisch blijft afvragen of dat wel het beste is gelet op de ontwikkelingsfase van de leerling, tevens welke aanpassingen in het onderwijs dan nodig zijn om tegemoet te komen aan het realiseren van de ononderbroken ontwikkeling. Voor de inspectie bestaat er geen officiële leeftijdsgrens voor de overgang naar groep 3. De inspectie pleit ervoor de doorstroming naar groep 3 uitsluitend te baseren op ontwikkelingsgegevens.

¹³ Smeets, J., & Resing, W.C.M. (2013). *Overgang van najaarsleerling naar groep 3 nader onderzocht*. Tijdschrift voor Orthopedagogiek, 52 (9), 442-453.

3.3 Misverstanden over de inspectie

Bij de overgang van groep 2 naar groep 3 is het volgen van de ontwikkeling van het kind van groot belang. Scholen kijken daarbij bijvoorbeeld naar de werkhouding en de cognitieve ontwikkeling van de leerling op basis van observaties, toetsen en gesprekken. De school beslist zelf welke instrumenten hierbij gehanteerd worden, de inspectie schrijft voor de kleutergroepen geen toetsen voor. Ook verplicht de inspectie niet tot het werken met methodes. De inspectie verwacht wel van scholen dat ze duidelijke criteria hanteren waarmee ze een beslissing over vertragen of versnellen bij kleuters kunnen verantwoorden en dat zij ouders in dit proces betrekken. Hieronder vindt u een aantal misvattingen over de inspectie, die van invloed kunnen zijn op uw werkwijze rond doorstroom van kleuters, maar ook breder in uw school. Eronder staat informatie over hoe de inspectie omgaat met hetgeen genoemd is in de misvatting.

Misvatting: *De oktobergrens is vervangen door de januarigrens. Kinderen die voor januari jarig zijn, kleuteren in totaal anderhalf jaar, kinderen die na 1 januari jarig zijn, zitten tweeënhal jaar in de kleutergroepen.*

Niet een datum of de leeftijd van een kind, maar alleen de ontwikkeling van een kind en het oordeel van de school hierover bepalen of een kind overgaat. Van overheidswege is er geen enkele richtlijn of wat dan ook met betrekking tot de keuze die scholen hierin maken. Scholen moeten hun beslissing over het laten zitten van een leerling onderbouwen. In het kader van de ononderbroken ontwikkeling verwacht de inspectie van scholen een bredere onderbouwing dan een teldatum of de datum waarop het kind jarig is en voor het eerst naar school gaat

Misvatting: *Herfstkinderen die na de zomervakantie weer in groep 1 terechtkomen, gelden formeel als 'zittenblijvers'.*

Van het 'officieel aanmerken als zittenblijver' van kinderen is in de leerjaren 1 en 2 geen sprake. Volgens de inspectie moet de school wel kunnen verantwoorden waarom een herfstkleuter na de zomervakantie (weer) in groep 1 komt. Het moet dus geen automatisme zijn dat dit gebeurt. Voor leerlingen die langer dan een half jaar in groep 1 verblijven is in de geest van de wet meer onderbouwing nodig voor het herhalen van meer dan de helft van het onderwijsaanbod voor groep 1. Het is aan de school hoe ze dit verantwoordt.

Herfstkleuters die tweeënhal jaar kleuteren, doen langer dan de gewenste acht jaar over de basisschool. Die 'extra tijd' wordt hun niet aangerekend. Alleen kinderen die in de zomervakantie jarig zijn, kunnen precies acht jaar over de basisschool doen. Alle andere kinderen doen er korter of langer over. Omdat er maar één vast moment is waarop een schooljaar aanvangt (1 augustus), ontstaat er onvermijdelijk een spreiding van een jaar.

Er wordt vaak beweerd dat kinderen die langer kleuteren later in hun basisschooltijd niet nog een keer kunnen blijven zitten. Dat is niet zo. Kinderen

mogen uiterlijk tot en met het schooljaar waarin zij veertien jaar worden naar de basisschool. Dat betekent dat zelfs een herfstkleuter die drieënhalf jaar kleutert qua leeftijd nog voldoende speling heeft om later nog een keer een groep over te doen. Wel is het zo dat het leeftijdsverschil met klasgenoten daardoor erg groot wordt, wat veelal ongewenst zal zijn.

Misvatting: *Kleuters die na de kerstvakantie op school beginnen, komen na de zomervakantie automatisch in groep 1.*

Het 'normale' verloop is wel dat een kleuter die in mei naar de basisschool gaat, in augustus (opnieuw) in groep 1 komt, als vijfjarige naar groep 2 gaat en als zesjarige in groep 3 begint. De school mag dit echter niet als een automatisme toepassen. Het zou kunnen dat een leerling die in mei voor het eerst op school komt, in groep 1 al zo ver is in zijn ontwikkeling dat hij het volgende schooljaar toe is aan groep 2. Ieder kind moet dus apart op zijn of haar ontwikkeling worden beoordeeld. De inspectie verwacht dat scholen duidelijke criteria en procedures hanteren waarmee ze hun beslissing kunnen onderbouwen.

Misvatting: *Scholen moeten van de inspectie een kleutermethode gebruiken.*

Basisscholen hoeven van de inspectie geen gebruik te maken van een kleutermethode. Het bestuur, schoolleiding en docent bepalen zelf hoe ze het onderwijs vormgeven. Dat kan aan de hand van een methode, maar het kan ook zelf ontworpen onderwijs betreffen. Dat geldt niet alleen voor de groepen 1 en 2, maar voor de gehele basisschool. Wat voor de inspectie belangrijk is, is dat er een beredeneerd aanbod zichtbaar is. Dat aanbod moet aansluiten bij de kenmerken en onderwijsbehoeften van de leerlingen en de doelen die we in het onderwijs hebben geaccepteerd als leidend (zoals de referentieniveaus).

Waar kijkt de inspectie dan wel naar in de kleutergroepen?

- Krijgen de kleuters een breed aanbod (dus niet alleen beginnende geletterd- en gecijferdheid)?
- Sluit het kleuteronderwijs aan op het onderwijs in de groepen 3 en verder (de zogeheten doorlopende leerlijn)?
- Lopen de leerinhouden op qua niveau, aansluitend op de ontwikkeling van de kleuters (zogeheten beredeneerd aanbod)?

In de praktijk zien de inspecteurs zeer diverse vormen van kleuteronderwijs die allemaal voldoen aan de wettelijke eisen.

Misvatting: *De inspectie verplicht de afname van een kleutertoets.*

Het is belangrijk dat leerlingen goede resultaten halen en dat scholen de ontwikkeling van leerlingen goed volgen. Bij de kleuters hoeft dit echter niet te gebeuren met landelijk genormeerde toetsen, maar dit mag uiteraard wel. Het volgen van de ontwikkeling van de leerlingen, de evaluatie of de ontwikkeling verloopt zoals gepland en de afstemming van het onderwijs vindt de inspectie het belangrijkste. De inspectie verwacht dat scholen zelf

ambitieuze doelen stellen voor leerlingen, en zicht hebben op in hoeverre leerlingen die doelen halen. Daarbij hoort ook dat scholen op basis van hun beeld het onderwijs aan de leerlingen bijstellen.

Misvatting: De inspectie rekent scholen af op opbrengsten in groep 1 en 2 en in groep 3.

De inspectie beoordeelde de resultaten van een school tot dusverre nooit aan de hand van toetsen bij de kleuters. Met ingang van 1 februari 2016 hanteert de inspectie bovendien voor de tussenresultaten van scholen in het primair onderwijs geen eigen normen meer. Dit betekent eveneens dat een oordeel over de tussenresultaten niet langer betrokken wordt bij het eindoordeel over de school. De inspectie blijft in het toezicht aandacht schenken aan hoe scholen de ontwikkeling van leerlingen volgen en de wijze waarop dit tot conclusies over de inrichting van het onderwijs leidt. Het is aan de school ambitieuze doelen voor de leerlingen te formuleren.

'Als het aan de inspectie ligt wordt het proces van leren lezen en schrijven veel meer individueel ingericht en op maat ondersteund.'

4 Proces van overgang

Scholen en schoolbesturen bepalen zelf hoe ze omgaan met de doorstroom van leerlingen in de school. Veel scholen hanteren daarbij een protocol. In zo'n protocol beschrijft de school wat het beleid is ten aanzien van kleuterbouwverlenging en staan de argumenten en criteria vermeld die daarbij een rol spelen. In dit hoofdstuk vindt u een handreiking voor uw school om eigen beleid voor doorstroom naar groep 3 te ontwikkelen en een stappenplan of protocol te ontwerpen dat past bij uw school.

4.1 Doorlopende ontwikkellijn

Als op een school veel kleuterbouwverlenging plaatsvindt kan dit een aanleiding zijn om de doorstroom van de kleuters naar groep 3 eens onder de loep te nemen. Waarop worden besluiten tot kleuterbouwverlenging gebaseerd? Sluit het onderwijs in de kleutergroepen en in groep 3 voldoende op elkaar aan? En als u besluit tot kleuterbouwverlenging, hoe voorkomt u dan dat een leerling hetzelfde nog een keer doet? De leerstof nog een keer aanbieden, met extra begeleiding of een plan van aanpak dat op het kind is afgestemd? Hoe oefent het kind de vaardigheden die het niet of deels beheerst en hoe zorgt u ervoor dat wordt voortgebouwd op wat het kind al wel kan?

Voor een goede doorlopende ontwikkellijn is de dialoog in het team van wezenlijk belang. Leerkrachten, schoolleider, intern begeleider en remedial teacher hebben elk hun eigen rol in deze dialoog, maar als team heb je gezamenlijk de taak goed onderwijs te verzorgen. Bij de dialoog over de doorstroom van groep 2 naar groep 3 speelt de 'taal' die je spreekt een grote rol. Leerkrachten in de onderbouw en middenbouw hebben soms een verschillende visie op leren of kijken anders naar de ontwikkeling van kinderen. Zeker op het gebied van onderwijs aan jonge kinderen, waarbij afstemming nodig is op de specifieke ontwikkelingsmogelijkheden en behoeften van jonge kinderen is het van belang na te gaan of iedereen hetzelfde bedoelt en dezelfde criteria hanteert. Uitgangspunt daarbij is dat de brede ontwikkeling van kinderen voorop staat en niet alleen een smalle blik op leeropbrengsten of cognitieve vaardigheden.¹⁴ Door gezamenlijk een plan van aanpak te maken voor de doorstroom naar groep 3 en criteria op te stellen voor kleuterbouwverlenging ontstaat een gedragen visie op de doorgaande ontwikkellijn voor jonge kinderen.

¹⁴ Boland, A. (2015). *Onderwijs aan jonge kinderen: intersubjectiviteit als onderlegger voor ontwikkeling*. Lectorale rede, Hogeschool iPabo, Amsterdam.

4.2 Reflecteren op de huidige werkwijze

In een team- of bouwvergadering zouden onderstaande vragen met elkaar besproken kunnen worden om te kijken hoe in de huidige situatie wordt omgegaan met aspecten van kleuterbouwverlenging en de overgang tussen groep 2 en groep 3. Vervolgens kunt u samen kijken of en hoe het huidige beleid aangepast moet worden en hoe dit voor het hele team inzichtelijk vastgelegd kan worden, bijvoorbeeld in een stappenplan of protocol.

Doorlopende leerlijn van groep 2 naar groep 3

- Welke (tussen) doelen hanteren we bij het realiseren van een doorlopende leerlijn?
- Kunnen we elementen van het (VVE) programma van groep 2 doortrekken naar groep 3?
- Hoe zorgen we ervoor dat de doorgaande lijn aansluit bij de onderwijsbehoefte van jonge kinderen (2-7 jaar)?
- Waarin verschilt de inrichting van het onderwijs in groep 2 en 3 en welke specifieke eisen stelt dit aan kinderen?
- Op welke wijze wisselen de leerkrachten van groep 2 en 3 ervaringen en gegevens uit en hoe wordt het onderwijsaanbod op basis daarvan aangepast?
- Wie coördineert en bewaakt de doorgaande lijn tussen groep 2 en groep 3?
- Is er gemeenschappelijke scholing (mogelijk) voor de leerkrachten van groep 2 en 3?

Intern begeleider en onderbouwcoördinator:

'De SLO doelen¹⁵ zijn bij ons leidend, deze doelen staan centraal en er worden zinvolle en betekenisvolle activiteiten aan gekoppeld.'

Unitcoördinator onderbouw:

'We kijken naar de ontwikkeling van het kind in verhouding tot de doelen en daarop wordt het programma voor de kinderen aangepast.'

'Door het werken met combinatiegroepen 2-3 kunnen kinderen uit groep 3 participeren in (spel)activiteiten van groep 2 en kinderen uit groep 2 kunnen gemakkelijk meedoen met (leer)activiteiten van groep 3. Zo wordt de overgang versoepeld en kan beter worden aangesloten bij de ontwikkeling van de kinderen.'

¹⁵ <http://www.slo.nl/jongekind/doelen>

Signaleren en ondersteunen

- Wanneer en hoe signaleren we een achterstand bij kleuters voor het eerst?
- Wat doen we met dat signaal?
- Hoe brengen we stimulerende en belemmerende factoren voor het kind in kaart?
- Vanaf welk moment betrekken we de ouders hierbij?
- Welke rol hebben ouders hierin?
- Welke ondersteuning bieden we het kind als er sprake is van een achterstand?
- Welke acties ondernemen we om te zorgen dat kleuterbouwverlenging niet nodig is?

Onderbouwleerkracht:

'We hebben alle kinderen goed in beeld en we hebben in beeld wat we van de kinderen verwachten. De intern begeleider speelt hierin een belangrijke rol, zij zorgt ervoor dat de kinderen gedurende hun schoolloopbaan in beeld blijven en dat het probleem niet verschuift naar de hogere groepen.'

Intern begeleider:

'De ondersteuning die wij bieden wordt beschreven in een plan van aanpak voor het kind. Dit kan variëren van bijvoorbeeld instructie in de kleine kring tot individuele ondersteuning op bepaalde gebieden.'

Kleuterbouwverlenging overwegen

- Op welk moment bespreken we de optie tot kleuterbouwverlenging?
- Wat zijn redenen om deze optie te overwegen?
- Wie zijn hier binnen de school bij betrokken (team, onderbouw, directeur, bestuurder, intern begeleider, remedial teacher)?
- Hoe en wanneer betrekken we ouders bij de optie tot kleuterbouwverlenging?
- Wordt het kind zelf betrokken bij de beslissing?
- Hoe gaan we na of kleuterbouwverlenging de juiste oplossing is voor dit kind?
- Welke criteria voor kleuterbouwverlenging hanteren we op het gebied van cognitieve vaardigheden, sociaal-emotionele ontwikkeling en motorische vaardigheden?
- Wanneer wordt uiterlijk een besluit over kleuterbouwverlenging genomen en wie neemt dit besluit?
- Hoe onderbouwen we een dergelijk besluit?
- Maken we gebruik van externe deskundigen bij het besluit tot kleuterbouwverlenging?

Intern begeleider:

'Wij hebben een overgangsprotocol met een aparte rubriek voor de overgang van groep 2 naar groep 3. Er zijn criteria opgesteld voor verschillende groepen leerlingen: leerlingen die doubleren, leerlingen die overgaan naar groep 3, leerlingen bij wie overgang nader wordt besproken en leerlingen die langer in groep 2 blijven.'

Directeur:

'We baseren ons vooral op de ervaren kijk van leerkrachten op de ontwikkeling van het kind. Dit wordt ondersteund met gegevens uit Kijk!¹⁶, het Cito Volgstelsysteem¹⁷ en kindgesprekken.'

Onderbouwcoördinator:

'Ons beleid is vooral dat we de beslissing tot wel of niet overgaan zo laat mogelijk nemen. Kinderen kunnen plotseling een hele andere kant op gaan en wij vinden dat een kind op zijn eigen niveau mag werken en uitgedaagd mag worden met nieuwe stof.'

Adjunct-directeur:

'Vanaf de intake nemen we de ouders mee in het volgen van hun kind. Er is vier keer per jaar een gesprek van 15 minuten met ouders en met sommige ouders hebben we vaker een gesprek, bijvoorbeeld met de intern begeleider erbij. Wij willen niet dat ouders voor verrassingen komen te staan.'

Alternatieven voor kleuterbouwverlenging

- Zijn er nog andere oplossingen of alternatieven om leerlingen te ondersteunen in hun ontwikkeling?
- Welke alternatieven voor kleuterbouwverlenging worden overwogen of ingezet?
- Is er in groep 3 voldoende maatwerk mogelijk om kinderen met een (kleine) achterstand op te vangen?
- Hoe kunnen we kinderen, waar nodig, extra vaardigheden aanleren in groep 1 en 2?

Voorbeelden van alternatieven voor kleuterbouwverlenging komen uitgebreid aan bod in hoofdstuk 5 van deze brochure.

¹⁶ <http://www.bazalt.nl/expertise-kijk>

¹⁷ http://www.cito.nl/onderwijs/primair%20onderwijs/cito_volgstelsysteem_po

Kleuterbouwverlenging: en dan?

- Op welke wijze realiseren we een aangepast programma voor een kind indien besloten wordt tot kleuterbouwverlenging?
- Hoe zorgen we ervoor dat een aangepast programma aansluit bij de mogelijkheden en de ontwikkeling van het kind?
- Hoe voorkomen we een herhaling van het onderwijsaanbod van het voorgaande jaar?
- Hoe zorgen we dat we kinderen vaardigheden aanleren waar ze op dat moment in hun ontwikkeling aan toe zijn?
- Hoe leggen we de afspraken tussen school en ouders bij kleuterbouwverlenging vast?

Intern begeleider onderbouw:

'Wij spreken niet over doubleren want dat suggereert dat een leerling hetzelfde nog een keer doet. Een leerling mag wel langer over de kleuterperiode doen, maar dan doet hij of zij nooit twee keer hetzelfde. We werken in iedere groep met drie niveaugroepen en we plaatsen het kind dan de tweede keer bijvoorbeeld in een andere niveaugroep.'

Informatie delen

- Waar en hoe is/wordt het beleid rond kleuterbouwverlenging vastgelegd?
- Hebben we een stappenplan of protocol voor de doorstroom naar groep 3?
- Zo ja, is dit recent en voor iedereen helder en toegankelijk of moet het nog worden aangepast?

- Zo nee, hoe gaan we een stappenplan of protocol opstellen?
- Hoe en wanneer gaan we het beleid rond kleuterbouwverlenging evalueren?
- Wat staat er in ons schoolplan en onze schoolgids over kleuterbouwverlenging?
- Klopt dat met de huidige praktijk op onze school?
- Is de informatie helder voor (nieuwe) ouders?
- Moeten we deze informatie nog aanpassen?

Praktijkvoorbeelden

Het Steunpunt Onderwijs in Enschede (SPOE) heeft een **kijkwijzer**¹⁸ ontwikkeld die ondersteuning kan bieden bij de beslissing over de overgang naar groep 3.

OBS Kloosterveen in Assen heeft in haar overgangsprotocol een **formulier**¹⁹ opgenomen ter verantwoording van kleuterbouwverlenging. Hierin wordt beknopt informatie gegeven over onder andere de resultaten van de leerling, geboden hulp, gemaakte afspraken met ouders en het plan van aanpak voor de leerling.

CBS de Brug in Nieuwerbrug heeft een **stappenplan**²⁰ gemaakt om de procedure bij kleuterbouwverlenging in groep 1 of groep 2 voor betrokkenen inzichtelijk te maken.

4.3 Onderbouwing van de beslissing

De meeste kinderen kunnen met de basis die ze in de kleutergroepen hebben meegekregen een goede start maken in groep 3. Sommige kinderen zijn echter nog niet zover, zij hebben een achterstand op het gebied van cognitieve vaardigheden, sociaal-emotionele ontwikkeling en/of motorische vaardigheden. Er kan dan besloten worden om deze kinderen groep 2 nog een keer over te laten doen. Een te weinig ontwikkelde 'werkhouding' of 'leerhouding' is een veel voorkomende overweging voor kleuterbouwverlenging. Bij allochtone kinderen speelt (daarnaast) taalachterstand een grote rol²¹.

Veel scholen onderbouwen de beslissing tot kleuterbouwverlenging zorgvuldig. Er worden verschillende instrumenten en leerlingvolgsystemen ingezet om de ontwikkeling van de kinderen in kaart te brengen en steeds vaker wordt in protocollen vastgelegd hoe de overgang van groep 2 naar groep 3 geregeld is. De Inspectie vraagt ook van een school dat deze de beslissing voor kleuterbouwverlenging onderbouwt (zie ook hoofdstuk 3). Landelijke regels zijn er niet en elke school maakt eigen afwegingen. Die lopen sterk uiteen: sommige scho-

¹⁸ [http://www.spoe.nl/media/ attachments/protocol_ overgang_ onderbouw.doc](http://www.spoe.nl/media/attachments/protocol_ overgang_ onderbouw.doc)

¹⁹ [http://www.obs-kloosterveen-assen.nl/cms/ downloads/overgangsprotocol%2003-03-2015.pdf](http://www.obs-kloosterveen-assen.nl/cms/downloads/overgangsprotocol%2003-03-2015.pdf)

²⁰ <http://www.cbs-de-brug.nl/de-brug/zorgstructuur>

²¹ Driessen, G., Leest, B., Mulder, L., Paas, T. & Verrijt, T. (2014). *Zittenblijven in het Nederlandse basisonderwijs: Een probleem?* Nijmegen: ITS.

len hanteren expliciete normen aansluitend bij de SLO-doelen of doelen uit een leer methode, bij andere scholen gaat het veel meer om een totaalbeeld dat volgt uit het leerlingvolgsysteem, uitkomsten van zorgteambesprekingen en de inbreng van ouders. Bovendien kan ook de populatie van een school een rol spelen, wanneer de ontwikkeling van een leerling in vergelijking met de andere kinderen op school wordt bekeken. Vrijwel alle scholen hechten veel waarde aan het oordeel van de leerkracht van het kind; zij of hij is immers degene die de kinderen dagelijks meemaakt en een goed totaalbeeld heeft van zowel de cognitieve als sociaal-emotionele ontwikkeling.²² Naast de overwegingen bij de beslissing tot kleuterbouwverlenging is het belangrijk na te gaan wat je de leerling het volgende jaar biedt en hoe je de leerling ondersteunt zodat hij of zij dezelfde stof niet opnieuw doet.

4.4 Verschillende criteria en instrumenten

Op welke gebieden hanteert uw school criteria om vast te stellen of een leerling in aanmerking komt voor kleuterbouwverlenging? En hoe worden die criteria gemeten en in kaart gebracht? Voor het opstellen van criteria en het hanteren van meetinstrumenten zijn verschillende mogelijkheden. Hieronder vindt u een aantal aandachtspunten.

Opstellen van criteria voor verlenging

Scholen met weinig kleuterbouwverlengers formuleren vaak criteria voor *verlenging* in plaats van criteria voor *overgang*. Deze benadering impliceert dat kleuters in principe doorgaan naar groep 3 tenzij er duidelijk aantoonbare redenen zijn om een andere keuze te maken.

Criteria voor verlenging kunnen grofweg in drie categorieën worden ingedeeld:

- ▶ Achterstanden in de cognitieve ontwikkeling
- ▶ Achterstanden op het gebied van sociaal-emotionele ontwikkeling
- ▶ Achterstanden in de motorische ontwikkeling

SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling) heeft op verzoek van het ministerie van OCW voor drie ontwikkelingsgebieden doelen ontwikkeld en verder uitgewerkt, namelijk voor taal, voor rekenen en voor sociaal-emotionele ontwikkeling. Deze doelen brengen de ontwikkelingslijn van kinderen van 2 tot 7 jaar in beeld. SLO heeft in kaart gebracht wat kinderen aan het begin van groep 1 (eind van de peuterspeelzaal/kinderdagverblijf) en aan het eind van groep 2 bereikt zouden moeten hebben om met vertrouwen te kunnen starten in groep 3. Een link naar deze doelen vindt u in hoofdstuk 6.

De doelen voor taal zijn onderverdeeld in de domeinen:

- ▶ mondelinge taalvaardigheid
- ▶ ontluikende- en beginnende geletterdheid
- ▶ taalbeschouwing

²² Roeleveld, J., & Veen, I. van der (2007). *Kleuterbouwverlenging in Nederland: omvang, kenmerken en effecten*. *Pedagogische Studiën*, 84, 448-462.
Driessen, G., Leest, B., Mulder, L., Paas, T. & Verrijt, T. (2014). *Zittenblijven in het Nederlandse basisonderwijs: Een probleem?* Nijmegen: ITS.

Voor rekenen zijn de domeinen:

- ▶ getalbegrip
- ▶ meten en meetkunde

De doelen voor sociaal-emotionele ontwikkeling zijn onderverdeeld in de domeinen:

- ▶ zelfbeeld/ontwikkeling van identiteit
- ▶ ontwikkeling van zelfstandigheid
- ▶ sociaal gedrag/ontwikkeling van sociale vaardigheid
- ▶ werkhouding en concentratie

Op het gebied van motorische ontwikkeling kunnen eveneens criteria worden gehanteerd. Het gaat daarbij om:

- ▶ grove motoriek
- ▶ fijne motoriek
- ▶ senso-motoriek
- ▶ tekenontwikkeling
- ▶ lichaamsoriëntatie
- ▶ ruimtelijke oriëntatie

Naast criteria op het gebied van taal, rekenen, sociaal emotionele ontwikkeling en motoriek kunt u bijvoorbeeld ook kijken naar achtergrondkenmerken als leeftijd en thuissituatie of thuistaal. Verder is het van belang hoge verwachtingen te formuleren, juist bij kinderen met een niet-Nederlandse achtergrond. Een link naar meer informatie vindt u in hoofdstuk 6.

Observatie- en meetinstrumenten

De keuze voor observatie- en meetinstrumenten om de gestelde criteria in kaart te brengen maakt u als school zelf. U kunt daarbij bijvoorbeeld denken aan observatielijsten, methodegebonden toetsen, signaleringslijsten, methodeonafhankelijke toetsen, oudergesprekken en kindgesprekken. Er is een grote verscheidenheid aan instrumenten ontwikkeld voor de verschillende ontwikkelingsgebieden. Er zijn ook scholen die hun eigen instrument(en) ontwikkelen of een combinatie van verschillende instrumenten hanteren. SLO heeft een overzicht gemaakt van beschikbare methoden, materialen en screeningsinstrumenten (zie hoofdstuk 6) en ook op het wikiwijsleermiddelenplein vindt u een overzicht.

4.5 Het programma in groep 3

Naast het hanteren van criteria en instrumenten voor het bepalen en onderbouwen van een beslissing tot kleuterbouwverlenging is het ook belangrijk om te kijken naar het programma van groep 3. Sluit dit programma aan bij de ontwikkelingsbehoefte van jonge leerlingen? Het is van belang na te gaan welke mogelijkheden tot maatwerk of een aangepast programma er in groep 3 zijn.

Annerieke Boland, Lector iPabo:

'Kinderen tot circa zeven jaar oud vertonen nog kenmerken die ontwikkelingspsychologisch gezien bij kleuters horen, maar het onderwijs in groep 3 is daar niet op ingericht. Er wordt dan makkelijk gezegd dat de kleuters nog niet rijp zijn voor groep 3, maar dat is wellicht een verkeerde conclusie: de vraag is eerder of groep 3 wel rijp is voor kleuters.'

De leraar van groep 3 heeft verschillende mogelijkheden om aanpassingen te doen om (nog) beter aan te sluiten bij de specifieke kenmerken van een jong kind²³, dit kan bijvoorbeeld door:

- *Werken in hoeken*: werken met wisselende hoeken in groep 3, waar kinderen kunnen werken en spelen. In deze hoeken is ruimte voor eigen inbreng van de kinderen in de vorm van (rollen)spel of meegebrachte materialen.
- *Differentiatie*: het aanbieden van leerinhouden op verschillende niveaus aansluitend bij de zone van naaste ontwikkeling van de individuele kinderen.
- *Werkvormen*: jonge kinderen leren graag met concrete materialen. Leerkrachten kunnen bij rekenen veel materiaal inzetten waarmee kinderen kunnen oefenen met ordenen en tellen. Om aan te sluiten bij de bewegingsdrang die jonge kinderen hebben kan bij schrijven gebruik gemaakt worden van bijvoorbeeld Schrijfdans.²⁴ Bij het aanleren van de letters kunnen heel goed klankgebaren ingezet worden.
- *Thematisch werken*: waar het kan vakoverstijgend en thematisch werken en los van de methode functionele reken-, schrijf- en leesactiviteiten ontwikkelen en aanbieden. Hierbij kan coöperatief leren ook bewust ingezet worden.

²³ Smeets, J. *Zó werkt het met jonge kinderen in groep 3!* Geraadpleegd via: <http://docplayer.nl/368497-Zo-werkt-het-met-jonge-kinderen-in-groep-3-jose-smeets-ipabo-amsterdam.html>

²⁴ www.schrijfdans.nl

5 Voorbeelden uit de praktijk

Veel scholen ondernemen specifieke activiteiten om kleuterbouwverlenging te voorkomen en leerlingen soepel door te laten stromen naar groep 3. De effecten van dergelijke initiatieven op het terugdringen van kleuterbouwverlenging zijn over het algemeen niet wetenschappelijk bewezen, maar de ervaringen van betrokkenen zijn overwegend positief. We hebben ter inspiratie in dit hoofdstuk een aantal van deze voorbeelden voor u beschreven. Dit hoofdstuk bevat zowel voorbeelden ter preventie van kleuterbouwverlenging als voorbeelden die een alternatief zijn voor kleuterbouwverlenging. Voor meer informatie kunt u bij de betreffende scholen terecht. Een link naar de websites van de scholen vindt u in hoofdstuk 6.

De voorbeelden zijn onderverdeeld in de volgende onderwerpen:

- ▶ 5.1 Leerlingen volgen
- ▶ 5.2 In de klas
- ▶ 5.3 Ouderpartnerschap
- ▶ 5.4 Organisatiemodel en visie van de school
- ▶ 5.5 Extra leertijd

5.1 Leerlingen volgen

Om de onderwijsbehoefte van leerlingen te bepalen is het van groot belang om de ontwikkeling en voortgang van een leerling te volgen. Daarbij gaat het om het omgaan met de resultaten en bevindingen in de school, maar ook om de afstemming binnen het team en met ouders en leerling. De Inspectie verwacht van scholen dat zij omtrent kleuterbouwverlenging per individuele leerling een onderbouwde afweging maken. Onderstaande voorbeelden kunnen u daarbij helpen.

Cyclisch werken

Scholen die cyclisch werken registreren de resultaten van hun leerlingen en voeren in het team gesprekken om te komen tot de passende ondersteuning van leerlingen. Per school verschilt de manier van omgaan met resultaten en het besluit tot kleuterbouwverlenging is een uitkomst van de analyse en gesprekken over deze resultaten. De resultaten en groei van een leerling kunnen daarbij vergeleken worden met de normgroep, met de rest van de klas en met de leerling zelf. De SLO doelen vormen in veel gevallen de basis voor het aangeboden onderwijs. Vervolgens wordt op basis van de resultaten en ervaringen van leerkracht(en) en IB-er een passend onderwijsaanbod per leerling geboden.

Op IKC Avonturijn in Nieuw Vennep vult men in november een verwachtingskaart in over welke kinderen door zouden kunnen en bij welke kinderen

er twijfel bestaat. De leerkrachten van de kleuters hebben een onderbouwvergadering met elkaar en bespreken dan alle kinderen. De 'twijfelkinderen' worden daarna ook met de IB-er besproken. Het hele team (onderbouw en bovenbouw) denkt mee in een centrale bespreking. Door zo vroeg stil te staan bij de ontwikkeling, kan heel gericht worden gewerkt aan de ontwikkelingsgebieden waar een leerling nog iets meer aandacht voor nodig heeft. Halverwege het schooljaar kan een voorlopig besluit genomen worden over de leerlingen die wel of niet doorgaan naar de volgende groep. Dit besluit kan aan het einde van het schooljaar heroverwogen en eventueel gewijzigd worden of definitief gemaakt.

Afstemming over de voortgang

De intensiteit van de gesprekken over de voortgang verschilt per school. Veel scholen voeren in het team gesprekken over de voortgang van leerlingen en betrekken hier in een vroeg stadium ouders bij. Op sommige scholen worden ook leerlingen betrokken bij de beslissing. Vaak worden kinderen besproken in een intern overleg van de bouw waar zij inzitten. De IB-er is hierbij betrokken. De aanwezigheid van de leerkrachten van de volgende bouw is een grote meerwaarde, deze kan aangeven of aan de onderwijsbehoefte van de leerling kan worden voldaan in de volgende groep.

Scholen noemen de gesprekken met ouders als een belangrijke factor in het begrip van de ontwikkeling van een kind, voor de praktijk op een school en ter motivatie van een stimulerende thuisomgeving. Ook helpt het ouders om een realistisch beeld van de ontwikkeling van hun eigen kind te vormen, wanneer deze in eerste instantie niet voldoet aan hun verwachtingen.

In gesprek met de leerling

Een onderdeel van de gesprekkencyclus op school kan een gesprek met de leerling zijn. Vanuit de gedachte dat kinderen goed in staat zijn te vertellen over hun gevoelens en meningen, over zaken die hen thuis en op school bezig houden, over wat zij zien als probleem, welke verklaringen zij hebben, wat zij goed en minder goed vinden gaan, wat zij wenselijke oplossingen vinden en waar zij hulp of begeleiding bij nodig hebben. Dit vergroot het begrip van het kind door het team en de betrokkenheid van het kind bij zijn eigen leerproces.

Op de Koning Willem-Alexanderschool in Culemborg worden in alle groepen kindgesprekken gevoerd tussen leerkracht en kind om niet over het kind maar met het kind te spreken. Deze gesprekken kunnen bij kleuters bijvoorbeeld gaan over de speel- en leeractiviteiten. Het kind vertelt dan wat hij of zij goed kan en wat nog moeilijk voor hem of haar is. Ook worden er meer algemene problemen besproken die het kind ervaart en de leerkracht zoekt dan samen met het kind naar oplossingen.

Op De School in Zandvoort is geen sprake van kleuterbouwverlenging of blijven zitten. De School realiseert een ononderbroken ontwikkeling voor leerlingen door te werken met individuele leerlijnen. Er wordt elke tien weken

een gesprek gevoerd tussen leerkracht, ouders en leerling. Zij bespreken de voortgang van de leerling, maar ook andere zaken op verzoek van een van de deelnemers. Wanneer er besluiten worden genomen is het van belang dat geen van de deelnemers een overwegend bezwaar heeft. Een besluit wordt daarmee nadrukkelijk samen door leerkracht, ouders en leerling genomen.

5.2 In de klas

Bij de doorstroom van kleuters is de overgang van groep 2 naar groep 3 vaak zeer groot. Voor de kinderen is de manier waarop gewerkt wordt vaak een grote verandering, maar ook voor leerkrachten is het soms moeilijk hun kinderen los te laten in een volgende groep waar een andere dynamiek is in het klaslokaal. Hieronder vindt u een aantal voorbeelden van scholen die spelelementen inzetten in groep 3 en die de leerlijn niet afhankelijk maken van de overgang van de ene groep naar de andere groep.

5.2.1 Spelelementen in groep 3

Een belangrijke reden voor veel scholen om voor kleuterbouwverlenging te kiezen is dat een kind nog niet klaar is voor de overgang van spelend leren bij de kleuters naar 'stilzittend' leren in groep 3.

Er zijn scholen die daarom kiezen voor een minder sterk onderscheid tussen spelend leren en zittend leren.

Inzetten van spel

Op kindcentrum Platijn in Best wordt met thematische leerlijnen gewerkt. In de groepen 1 tot en met 3 staat spelend leren daarbij centraal. Omdat deze groepen bij elkaar in een unit zitten starten veel reken- en taalactiviteiten voor alle groepen samen. Daarna gaan groep 1 en 2 spelactiviteiten doen en gaat groep 3 op een spelende manier aan de slag met het verwerken van de leerstof. Dit kan bijvoorbeeld door spelletjes waarmee de spellingscategorieën worden geoefend. Kindcentrum Platijn gebruikt geen vaste methodes, maar ontwikkelt het lesmateriaal zelf onder begeleiding van een pedagoog.

Op de Pater Jan Smitschool in Heerhugowaard werken de kinderen en leerkrachten van de groepen 1-2 en 3 veel samen. De kinderen van de 3 groepen werken aan hetzelfde thema en er is een groot speel- en leerplein met een huishoek, themahoek, bouwhoek en leeshoek waar de kinderen van groep 1 tot en met 3 bewegen, leren en spelen. Tijdens de inloop zijn de kinderen van alle drie de groepen ingedeeld in workshops of een vrije-keuze-moment. Kinderen van groep 3 kunnen dan bijvoorbeeld een workshop rijmen volgen bij de kleuters of kinderen van groep 2 komen lezen in groep 3. Het eerste kwartier mogen ouders meedoen met de activiteit van hun kind.

Spelgeoriënteerd leren is een belangrijk element binnen Ontwikkelingsgericht Onderwijs (OGO). OGO gaat daarbij uit van 'ontwikkeld spel', waarin de kwaliteiten van het spel optimaal verbonden worden met bedoelde leerop-

brengsten.²⁵ Vanuit OGO zijn er dan ook veel voorbeelden van het integreren van spelelementen in groep 3 (zie hoofdstuk 6). Je hoeft echter geen OGO-school te zijn om dit te doen, spelgeoriënteerd leren is op alle scholen in te zetten.

5.2.2 Omgaan met taalachterstanden

Voor- en Vroegschoolse Educatie (VVE) is bij uitstek bedoeld om achterstanden bij jonge kinderen te voorkomen en hen zowel cognitief als sociaal-emotioneel beter voor te bereiden op en door te laten stromen naar groep 3. Uit een recent rapport van het CPB²⁶ blijkt dat vooral bij jongens kleuterbouwverlenging beduidend minder voorkomt na het volgen van een intensief VVE-programma. Onder het kopje VVE gaat een diversiteit aan aanpakken schuil, die we in deze brochure niet allemaal kunnen beschrijven. We hebben een aantal voorbeelden geselecteerd met betrekking tot vroegschoolse educatie die met het oog op het tegengaan van kleuterbouwverlenging ingezet kunnen worden.

Taalmozaïek

OBS het Mozaïek in Arnhem werkt met Taalmozaïek²⁷ aan de woordenschatvergroting van de jongste leerlingen. Veel van deze kinderen hebben een andere moedertaal dan het Nederlands en moeten hun eerste Nederlandse woorden vaak nog verwerven als ze de school binnenkomen. Daarnaast groeien deze kinderen vaak op in een thuissituatie waar ze weinig kennis van de wereld meekrijgen. Beide factoren leiden tot verminderde kansen op school en in de samenleving. Taalmozaïek zet daarom hoog in op taalaanbod en kennis van de wereld. Het woordenschataanbod bestaat uit 4500 woorden die worden aangeboden in een doorgaande leerlijn, verdeeld over drie jaar: de peuters (voorschoolgroep) en groep 1 en 2.

De woorden zijn verbonden aan kennisdomeinen zoals kleding, wonen, eten en drinken, natuur en techniek. Het leren van woorden en kennis van de wereld gaan hand in hand. Het programma voorziet in een helder en gestructureerd aanbod: elke dag weet de leerkracht wat zij onderwijst en hoe ze dat kan doen. In de werkwijze is veel aandacht voor duidelijke uitleg en herhaling van kennis en nieuwe woorden.

Taaltutor

Op IKC Avonturijn in Nieuw Vennep wordt een taaltutor ingezet om VVE kinderen te ondersteunen, maar de tutor wordt ook preventief ingezet voor kinderen zonder VVE-indicatie. Deze 'taalkinderen' krijgen pre-teaching van de tutor met als doel dat ze in de klas meer durven. De tutor begeleidt sommige kinderen extra om achterstanden tegen te gaan.

Op de Vincent van Goghschool in Roermond is de taaltutor vier uur per week beschikbaar per kleutergroep. In deze uren richt de tutor zich op de vier leerlingen met het zwakste taalbegrip. De taaltutor verzorgt één keer per week een pre-teaching en één keer per week een taal-doe-activiteit waarin taal wordt toegevoegd aan het handelen van de kinderen. Twee keer per

²⁵ Van Oers, B. (2015). *Lerend spelen in groep 3: een stap naar de toekomst*. De wereld van het jonge kind, 42(8), 6-9.

²⁶ <http://www.cpb.nl/publicatie/vve-en-schoolrijpheid-het-effect-van-een-budget-verhoging-in-2012-en-2013>

²⁷ <http://www.taalmozaiek.nl>

week sluit de tutor aan tijdens de keuze-activiteit van het betreffende kind (bijvoorbeeld in de hoeken) en reikt taal aan. De taaltutor werkt met de VAT-principes (Volgen – Aanpassen – Toevoegen).

Pre-teaching

Op CBS Anna van Buren in Enschede wordt bij dreigende achterstand pre-teaching geboden in groep 1 op taal en rekenen. Het observatieverslag van de peuterspeelzaal levert daarvoor de input, omdat de professionals van de peuterspeelzaal in de periode voor de start van de school de ontwikkeling van het kind al nauwkeurig hebben gevolgd. Na een half jaar wordt opnieuw besloten welke leerlingen pre-teaching volgen en dat wordt elk half jaar opnieuw herhaald.

Toevalstreffer: Spreekbeeld

Op IKC Avonturijn in Nieuw Vennep werken de leerkrachten in de onderbouw met Spreekbeeld²⁸, dit is een methode waarbij elke letterklank wordt ondersteund met een gebaar. Hier zijn ze mee begonnen vanwege een kind met een gehoorprobleem, maar het bleek ook bij andere kinderen een succes omdat kinderen de letterklanken spelenderwijs oppakken. In groep 3 wordt deze aanpak voortgezet en ook daar vinden de kinderen het werken met de klankgebaren erg prettig.

Ook op CBS de Vlinderboom in Pijnacker krijgen de leerlingen in de groepen 1 en 2 de klanken met klankgebaren aangeboden. Het leren van de klanken gebeurt met het hele lijf en spelenderwijs. Dit maakt dat sommige leerlingen al kunnen beginnen met lezen omdat zij de letterklanken al snel beheersen. Ook zorgt dit ervoor dat er vroegtijdig kan worden gesignaleerd wanneer er sprake is van een voorsprong of risico in de leesontwikkeling.

5.2.3 Maatwerk

Flexibel aanbod in groep 2 en 3

Op CBS de Vlinderboom in Pijnacker en op OBS de Klimroos in Utrecht is in groep 2 en groep 3 gekozen voor een flexibel aanbod. Op OBS de Klimroos zitten leerlingen uit de tweede helft van groep 2 bij leerlingen uit de eerste helft van groep 3 in de klas. In de tweede helft van groep 2 worden kinderen die dat nodig hebben extra begeleid bij (spel)activiteiten, maar ook gaan leerlingen die de doelen voor groep 2 al wel hebben gehaald alvast aan de slag met de leerstof van groep 3. Zo kan het zijn dat leerlingen in groep 2 al beginnen met lezen omdat ze de letterklanken al snel beheersen, en vervolgens lesstof van groep 3 aangeboden krijgen. Ook omgekeerd kunnen kinderen die al in groep 3 zitten voor sommige onderdelen nog aansluiten bij groep 2. Dit gaat spelenderwijs, de leerkrachten laten de kinderen veel zelf ontdekken. Op CBS de Vlinderboom wordt in groep 3 extra tijd ingeruimd voor spel en keuze-uren. Hiermee wil de school het 'gat' tussen groep 2 en 3 zo klein mogelijk houden.

Iedere leerling ontwikkelt zich op zijn eigen manier en in zijn eigen tempo. Om hier goed op in te kunnen spelen wordt op basisschool de Verwondering

²⁸ www.spreekbeeld.nl

in Lent gewerkt in fasen van een half jaar. De gehele basisschoolperiode is verdeeld in 16 fasen, die kinderen op hun eigen manier en in eigen tempo doorlopen. De overgang naar een volgende fase of een volgend leerplein is afhankelijk van de leeftijd en van de cognitieve- en sociaal-emotionele ontwikkeling van een kind. Kinderen krijgen instructie voor een bepaald vakgebied, in de fase waarin ze zich bevinden. Per vakgebied kan een kind dus instructie krijgen in een andere fase en met een andere subgroep leerlingen.

Aanbod passend bij populatie

Op veel scholen vormen de SLO doelen (voor kinderen van twee tot zeven jaar) het uitgangspunt voor de lesstof. Zo ook op de Vincent van Goghschool in Roermond. Het team van deze school merkte dat de doelen die bij aanvang van groep 1 behaald zouden moeten zijn, vaak niet aansluiten bij de ontwikkeling van de leerlingen die instromen in groep 1. Daarom behandelen zij in de eerste helft van groep 1 ook de lesstof die hoort bij deze (voorschoolse) doelen. Spraak- en taalontwikkeling is daarbij een speerpunt.

Door een persoonlijk leerplan kun je niet blijven zitten

Op De School in Zandvoort kunnen leerlingen niet blijven zitten en is dus ook geen kleuterbouwverlenging. De School kent drie groepen: onderbouw, middenbouw en bovenbouw. Elke leerling volgt acht jaar lang een eigen leerplan, onafhankelijk of het in de onderbouw, middenbouw of bovenbouw zit. Elk leerling doorloopt daardoor in acht jaar de basisschool. Dus ook wanneer een leerling nog niet naar de volgende groep gaat, een besluit dat elke 10 weken genomen kan worden in de persoonlijke kring (zie 5.3.1), gaat de leerlijn gewoon door. Het persoonlijke leerplan biedt elke leerling maatwerk. De leerling wordt ook actief betrokken bij het leerproces: wat ga je leren?

5.3 Ouderpartnerschap

De betrokkenheid van ouders is belangrijk op een school. Dat geldt voor de besluitvorming rond kleuterbouwverlenging en het voorkomen daarvan net zo goed als voor alle andere zaken op school.

Stichting actief ouderschap²⁹ onderscheidt vijf verschillende partnerschappen met ouders: informeel, formeel, didactisch, pedagogisch en maatschappelijk. De voorbeelden in deze brochure zijn uitgesplitst in pedagogisch partnerschap (samen staan voor het welzijn en de opvoeding van het kind) en didactisch partnerschap (samen staan voor het leren van het kind).

5.3.1 Pedagogisch partnerschap

Vaak worden gesprekken georganiseerd wanneer daar een aanleiding voor is: dit kan zijn bij uitblinken, bij achterstand, bij gedragsproblemen. Er zijn ook scholen die het jaar starten met een oudergesprek of waar specifieke gesprekken over de cognitieve ontwikkeling of de sociaal-emotionele ontwikkeling worden gehouden.

Intake

Ook de intake, wanneer een kind nieuw op school komt, biedt aanleiding voor een gesprek. Op de Koning Willem-Alexanderschool in Culemborg wordt een formulier gebruikt om alle nodige informatie uit te wisselen, maar de school gebruikt het gesprek ook om van ouders te horen hoe bijvoorbeeld de voorschoolse periode is verlopen. Vervolgens zijn er gedurende de schooltijd op vaste momenten (vijf keer per jaar) oudergesprekken, ouders worden in het onderwijsproces altijd betrokken. Wanneer er sprake is van vertragen of versnellen met een half jaar (zie 5.4.1) vinden indien nodig meer gesprekken plaats.

Sociocratie

Op De School in Zandvoort is sociocratie een van de drie pijlers van de school. Leerlingen, ouders en team van de school nemen gezamenlijk besluiten waarbij geen van de drie partijen overwegend bezwaar heeft. Elke tien weken is er een persoonlijke kring, dat is een gesprek met ouders, leerling en school, onder andere over het persoonlijk leerplan. Doelen voor de voortgang zijn vastgelegd in dit persoonlijk leerplan. Ouders en leerling kunnen zelf onderwerpen agenderen voor de persoonlijke kring. De sociocratie in de school reikt verder dan alleen de persoonlijke kring, alle besluitvorming wordt sociocratisch ingericht: elke deelnemer aan een kring moet consent zijn en geen overwegend bezwaar hebben mits het besluit jou ook betreft, er wordt niet over jou besloten zonder dat jij daarbij bent vertegenwoordigd.

5.3.2 Didactisch partnerschap

Tips voor een ondersteunende thuisomgeving

Op CBS de Vlinderboom in Pijnacker worden regelmatig tips aan ouders meegegeven. In groep 2 zijn dit tips voor activiteiten die ouders kunnen doen om

het aanvankelijk lezen en rekenen met hun kind te oefenen in alledaagse situaties. Op de Vlinderboom bespreekt men met de ouders wat zij thuis kunnen doen. Dit komt aan de orde op algemene ouderavonden, in de koffiekamer door workshops te geven, en gericht tijdens oudergesprekken. Ook wanneer er logopedie wordt ingezet werken leerkracht, ouders en logopediste samen en stemmen ook 'thuiswerk' op elkaar af.

Informatiebijeenkomsten

Ook op OBS het Mozaïek in Arnhem wordt op de bijeenkomsten voor ouders die iedere vier weken plaatsvinden besproken hoe ouders de ontwikkeling kunnen stimuleren en daarbij worden adviezen meegegeven voor thuis als: 'als je over de markt loopt met je kind, praat dan over wat je ziet, benoem dingen, stel open vragen'.

Presentaties en workshops

Op OBS de Panda in Utrecht worden ouders inhoudelijk betrokken bij het onderwijs door aan het begin van ieder jaar een startgesprek te houden. Ook wordt er een bijeenkomst georganiseerd bij elk thema van Ik & Ko³⁰ waarin telkens een leerlijn uit Kijk! of een van de andere leerlijnen wordt uitgelegd. De inhoud van deze bijeenkomsten wordt gekoppeld aan een activiteit tijdens de spelinloop, zodat ouders ook een concreet beeld hebben van de ontwikkelingslijnen. Vanaf groep 3 is er drie keer per jaar een bijeenkomst rond een thema.

OBS het Mozaïek organiseert elke vier weken een workshop voor ouders, bijvoorbeeld over rekenvaardigheden. Ouders proberen dan de rekenaanpak uit met hun kind in de klas. De school merkte dat ouders soms onvoldoende wisten welke vaardigheden belangrijk zijn ('mijn kind kan het alfabet al') en dat zij soms een onrealistisch beeld van het niveau van hun kind hebben. Op OBS het Mozaïek wordt het ontwikkelingsvolgmodel (OVM)³¹ gebruikt als leerlingvolgsysteem. Daarin scoren de leerkrachten de ontwikkeling van de kinderen op 23 aspecten. Daarmee kunnen ze aan ouders laten zien hoe hun kind zich ontwikkelt en hoe dat zich verhoudt tot de verwachte ontwikkeling passend bij de leeftijd van het kind.

5.4 Organisatiemodel en visie van de school

Door het klassieke jaargroepensysteem geheel of gedeeltelijk los te laten ontstaan nieuwe manieren van groeperen en andere momenten van in- of doorstroom. Dit biedt mogelijkheden het onderwijs beter af te stemmen op individuele verschillen tussen kinderen, zodat maatwerk geboden kan worden. Hieronder leest u voorbeelden van scholen die voor een ander organisatiemodel hebben gekozen waardoor een soepeler overgang naar groep 3 mogelijk is.

³⁰ <http://www.ikenko.nl>

³¹ [http://www.nji.nl/nl/Databank/Databank-Instrumenten/Zoek-een-instrument/Ontwikkelingsvolgmodel-\(OVM\)](http://www.nji.nl/nl/Databank/Databank-Instrumenten/Zoek-een-instrument/Ontwikkelingsvolgmodel-(OVM))

5.4.1 Flexibele overgangsmomenten

Van peuter naar kleuter

In een 'startgroep' of 'voorschoolgroep' kunnen peuters zich in een onderwijsomgeving spelenderwijs ontwikkelen. Vaak vindt in de startgroep intensieve samenwerking plaats tussen een pedagogisch medewerker en een leerkracht, in deze combinatie van expertise zit de kracht van een startgroep. Door middel van bijvoorbeeld een programma voor- en voerschoolse educatie (VVE) wordt aandacht besteed aan verschillende ontwikkelingsgebieden om zo een positieve invloed uit te oefenen op de toekomstige onderwijsresultaten van kinderen.

Voorschoolgroep

De onderbouw van OBS het Mozaïek in Arnhem bestaat uit drie groepen: de voorschoolgroep (niet te verwarren met de voorschool vanaf 2,5 jaar voor doelgroepkinderen), groep 1 en groep 2. Alle kinderen gaan vijf ochtenden per week naar de voorschoolgroep vanaf de leeftijd van 3 jaar en 9 maanden. Daar worden ze spelenderwijs voorbereid op groep 1 en er is vervolgens een gezamenlijk instroommoment in groep 1, dat geeft veel rust voor de leerkracht en de kinderen. OBS het Mozaïek stimuleert ouders actief om hun kind voor de voorschoolgroep al naar de peuterspeelzaal (vanaf 2,5 jaar) te brengen, soms loopt de intern begeleider er zelfs samen met ouders even naar toe. Door deelname aan de voorschoolgroep en de peuterspeelzaal komen kinderen beter voorbereid bij de kleuters binnen en zijn ze er aan het eind van groep 2 vaak ook echt aan toe naar groep 3 te gaan.

Halfjaarlijkse bevordering

De Koning Willem-Alexanderschool in Culemborg werkt volgens het halfjaarlijkse bevorderingsmodel. Dit model is ongeveer veertig jaar geleden ingevoerd en vindt zijn oorsprong in het Open School Model. Op basis van de ontwikkeling van het kind wordt in augustus en februari besloten of het toe is aan een nieuwe uitdaging. Voor de kleuters betekent dit dat zij afhankelijk van hun ontwikkeling anderhalf tot twee en een half jaar doen over groep 1 en 2. De kwaliteit van het onderwijs op de Koning Willem-Alexanderschool werd door de Inspectie in 2015 zelfs met een 'goed' beoordeeld.³² Uit het inspectierapport: 'Het halfjaarlijks bevorderingssysteem draagt sterk bij aan onderwijs op maat. Leerlingen krijgen binnen dit systeem de kans de leerstof bij taal en/of rekenen te volgen op een hoger of eventueel lager niveau terwijl ze deel blijven uitmaken van hun eigen sociale groep. Zittenblijven in de traditionele zin komt dan ook niet of nauwelijks voor op de Koning Willem-Alexanderschool. De uitstekende afstemming op verschillen verklaart mede de actieve betrokkenheid van de leerlingen bij de lessen.'

Fasemonderwijs

OBS de Klimroos in Utrecht werkt sinds zes jaar met een soortgelijk systeem van halfjaarlijkse bevordering, hier noemen ze dat 'fasemonderwijs'. Door te werken met zestien fasen in plaats van acht groepen is onderwijs mogelijk

³² Regiopilot kwaliteitsonderzoek waarbij scholen konden scoren op een vierpuntsschaal: goed, voldoende, zwak en zeer zwak. <http://www.onderwijsinspectie.nl/binaries/content/assets/regiopilot-culemborg/rapport-regiopilot-culemborg-2015-20dk-basis-school-koning-willem-alexander.pdf>

dat beter aansluit bij de eigen ontwikkeling van leerlingen en verlopen overgangen geleidelijker. Met name de overgang van kleuters naar groep 3 verloopt soepeler. Daarnaast is de zorgstructuur op OBS de Klimroos erop gericht achterstanden tijdig te signaleren en aan te pakken. De combinatie van fasenonderwijs en de zorgstructuur maakt dat zittenblijven op OBS de Klimroos nauwelijks voorkomt.

Elk kind een eigen leerplan

Op De School in Zandvoort gaan ze nog een stap verder. Er zijn drie groepen: onderbouw, middenbouw en bovenbouw. Elke tien weken kan worden besloten of een leerling naar een andere bouw gaat. Dit is een beslissing die in de persoonlijke kring wordt genomen waar ouder, kind en school vertegenwoordigd zijn. Het onderwerp kan door een van de partijen ingebracht worden. Een ieder zit daar met zijn eigen waarheden, opdrachten en wensen en indien er geen overwegend bezwaar is, wordt het besluit genomen. Ieder kind heeft een eigen leerplan en daarom gaat de leerlijn gewoon door, ook wanneer een leerling naar een andere groep gaat. Elke tien weken is er een overleg tussen de leerkracht, de leerling en de ouders, dit noemen ze op De School 'de persoonlijke kring'. Een leerling gaat naar een andere groep als hiertoe wordt besloten in de persoonlijke kring en als alle drie de partijen het ermee eens zijn. Er was bijvoorbeeld een meisje dat twee keer aangaf dat ze nog niet naar de middenbouw wilde. In de praktijk volgde ze wel enkele instructies in de middenbouw en op het moment dat zij er klaar voor was ging ze naar de middenbouw.

5.4.2 Homogeen of heterogeen groeperen

Homogene groepen

Op veel scholen die het jaargroepensysteem hanteren wordt gekozen voor een heterogene kleutergroep, een combinatie van groep 1 en 2. CBS Anna van Buren in Enschede kiest er heel bewust voor dit niet te doen, zij werken met aparte groepen 1 en 2 waarbinnen ze de lesstof op verschillende niveaus aanbieden. Bij een gecombineerde kleutergroep met daarbinnen meerdere niveaus, heb je heel veel niveaus in één klas te bedienen. Dit willen ze op CBS Anna van Buren graag vermijden. In de kleutergroepen wordt op een opbrengstgerichte manier gewerkt, waarbij de grote en de kleine kring, extra instructie en pre-teaching een belangrijke plek hebben.

Heterogene groepen

Van oudsher wordt in de onderwijsconcepten voor het montessori- en jenaplanonderwijs gekozen voor een heterogene groepssamenstelling waar leerlingen van verschillende leeftijdsgroepen bij elkaar in de klas zitten. Deze concepten omvatten veel meer dan een keuze voor een heterogene groepsamenstelling, maar juist dit element wordt door veel (reguliere) scholen ingezet, omdat het kinderen de kans geeft zich te spiegelen aan anderen en van elkaar te leren.

Units

Op basisschool Het Speleon in Uden wordt gewerkt in units waar kinderen in drie jaar een aaneengesloten ontwikkeling doorlopen. De onderbouwunit bestaat uit de groepen 1, 2 en 3. Kinderen uit groep 3 kunnen op deze manier meedoen met (spel)activiteiten van groep 2 en kinderen uit groep 2 kunnen gemakkelijk meedoen met (leer)activiteiten van groep 3. Zo wordt de overgang versoepeld en kan beter worden aangesloten bij de ontwikkeling van kinderen. Kinderen waarvan de ontwikkeling wat trager verloopt dan normaal worden zoveel mogelijk gestimuleerd om mee te doen en door te gaan, ze blijven dan ook aansluiting houden met leeftijdsgenoten. Kinderen die meer aankunnen kunnen gemakkelijk vooruit werken.

Ook op kindcentrum Platijn in Best bestaat de school uit drie units. In unit 1 (groep 1, 2 en 3) wordt thematisch gewerkt en staat spelend leren centraal. Ook in unit 2 (groep 4 en 5) is nog veel ruimte voor spel. Er wordt gezorgd voor een vloeiende overgang tussen de units. Leerkrachten in unit 1 merken dat veel kinderen uit zichzelf steeds meer keuzes gaan maken richting leren (en minder spelen), maar ze hoeven niet ineens de hele dag stil te zitten met een werkboekje.

Leerplein

Op basisschool de Verwondering in Lent wordt gewerkt op leerpleinen. Op papier bestaat een leerplein uit zes fasen, maar in de praktijk vindt het onderwijs veel meer op gepersonaliseerd niveau plaats en wordt de ontwikkeling van de kinderen individueel gevolgd. Er is gekozen voor een leerplein dat bestaat uit groep 1, 2 en 3 om de kinderen die gaan leren lezen en rekenen ook nog de ruimte te geven om te spelen. Kinderen kunnen zich nog vrij bewegen, ze hoeven niet de hele dag op een stoel te zitten. De speeltijd wordt steeds een beetje teruggebracht. Kinderen komen op het leerplein al jong in contact met lezen, daar gaat een stimulerende werking vanuit. Door de leerpleinen bied je kansen aan kinderen die eerder toe zijn aan minder spel en meer leren en andersom. Het onderwijs wordt zoveel mogelijk thematisch aangeboden om betekenisvol leren te stimuleren.

5.5 Extra leertijd

Het doel van extra leertijd (ook wel onderwijstijdverlenging of verlengde schooldag genoemd) is het verlengen van de effectieve leertijd op een of meer schooldagen per week of tijdens de (zomer)vakantie. Er bestaan verschillende varianten op het aanbieden van extra onderwijstijd, hieronder hebben we er een aantal uitgelicht die zich specifiek richten op kleuters. De extra onderwijstijd kan er toe bijdragen dat leerlingen in de onderbouw vlotter doorstromen naar de volgende groep.

Zomerschool voor kleuters en hun ouders

In de zomervakantie van 2015 heeft de organisatie van de Brede School Academie in Utrecht met succes een zomerschool voor kleuters en hun ouders georganiseerd. Iedere week vond een trainingsbijeenkomst plaats waaraan ouders samen met hun kind deelnamen. Ouders zijn tutor gemaakt van hun eigen kind. De trainingen waren gericht op een verandering van het voorleesgedrag, zowel inhoudelijk als qua frequentie, van ouders zodat kinderen thuis meer zinvolle leeservaringen kunnen opdoen en gestimuleerd worden in taal en denken. Eén van de doelstellingen was de leesmotivatie te bevorderen. Naast de inspiratie en begeleiding van de trainers was er ook een actieve rol voor de bibliotheek in het programma. Doordat de bijeenkomsten deels in de bibliotheek plaatsvonden was er een sterke verbinding. Ouders werden met Whatsapp berichtjes gedurende de zomervakantie geprikkeld om regelmatig voor te lezen en er werden concrete suggesties gedaan voor het stellen van vragen tijdens het lezen.

Verlengde schooldag

Op De School in Zandvoort kunnen ouders voor hun kinderen het 'totaalpakket' kiezen. Dit betekent dat kinderen van 8.00 tot 18.00 uur op school terecht kunnen. Na 14.00 uur wordt er gewerkt met een bezetting zoals in de kinderopvang gebruikelijk is, met hbo-geschoolde medewerkers. Doordat er 's middags maximaal tien kinderen per leerkracht zijn is er dan meer aandacht per kind. Ook komen er elke middag externe experts die gastlessen verzorgen bij een thema. Kinderen kunnen zelf aangeven of ze daaraan mee doen in het persoonlijk kringgesprek (zie 5.3.1). Dit aanbod varieert van muziek tot filosoferen en van capoeira tot Engels. Het thema, per periode van tien weken, is hierbij leidend.

Op Al Qalam (De Pen) in Gouda krijgen alle kleuters van 7.45 tot 8.45 uur (dus een uur voordat de reguliere lessen starten) een taalprogramma aangeboden. Het programma richt zich vooral op uitbreiding van de woordenschat en het ontwikkelen van de mondelinge taalvaardigheid. In de extra onderwijstijd wordt op basis van spelend en samenwerkend leren vooruitgeblikt op de stof die tijdens de reguliere onderwijstijd, gedurende de schooldag, aan bod komt. De lessen worden door de eigen leerkrachten en onderwijsassistenten verzorgd.

Schakelklas

Kleuters vanaf halverwege groep 2 kunnen een jaar naar schakelklas de Taalburcht. Twee ochtenden per week geeft een leerkracht samen met een onderwijsassistent extra taal-/leesonderwijs. Op de andere dagen volgen de kinderen onderwijs op hun eigen school. Het programma sluit dan ook naadloos aan bij de lessen in de eigen klas, maar biedt meer begeleidingsmogelijkheden. De kinderen oefenen spelenderwijs verschillende aspecten van het fonemisch bewustzijn. Er wordt op een handelingsgerichte manier gewerkt aan effectief leesonderwijs en woordenschatdidactiek volgens de aanpak van 'Met woorden in de weer' en met LOGO3000.³³

³³ <http://www.coutinho.nl/winkel/met-woorden-in-de-weer-b-482.html>
www.logo3000.nl

6 Verder lezen

Hieronder zijn een aantal links naar informatie opgenomen die aansluit bij de onderwerpen in deze brochure. Deze lijst is bij lange na niet uitputtend, maar reikt u een aantal publicaties aan die de moeite waard zijn om te lezen.

Bij hoofdstuk 2 en 3

Leren zichtbaar maken. Nederlandse vertaling van Visible Learning for Teachers. ISBN 9789461182043

Het jonge kind. Onderwijs aan jonge kinderen: intersubjectiviteit als onderlegger voor ontwikkeling.

<http://www.ipabo.nl/upload/publicaties/lectoraat%20jonge%20kind/Het%20jonge%20kind%20-%20Annerieke%20Boland.pdf>

Themanummer Zittenblijven (Jaargang 90, nummer 5, 2013). Pedagogische Studiën. Tijdschrift voor onderwijskunde en opvoedkunde. ISSN 0165-0645
Een samenvatting hiervan is te vinden op:

<http://nivoz.nl/artikelen/onderzoek-naar-zittenblijven-breder-perspectief>

Zittenblijven in het Nederlandse basisonderwijs een probleem?

<http://its.ruhosting.nl/publicaties/pdf/r2008.pdf>

Overgang van najaarsleerling naar groep 3 nader onderzocht.

<http://www.100jaarorthopedagogiek.nl/100jaarPDF/PDF/paid/201309Overgang%20van.pdf>

De aansluiting tussen voor- en vroegschoolse educatie en tussen vroegschoolse educatie en groep 3.

<http://www.kohnstamminstituut.uva.nl/rapporten/beschrijving/ki901.htm>

Kleuterbouwverlenging in Nederland: omvang, kenmerken en effecten.

http://www.onderwijsconsument.nl/wordpress/wp-content/uploads/roeleveld_kleuterbouwverlenging.pdf

Lerend spelen in groep 3: een stap naar de toekomst.

<http://www.hjk-online.nl>

Samen tot aan de meet. Alternatieven voor zittenblijven.

ISBN 9789044127430

Meta-analysis of Grade Retention Research: Implications for Practice in the 21st Century.

<https://www.cde.state.co.us/sacpie/metaanalysisofgraderetentionresearch>

De opdracht voor het onderwijs aan jonge kinderen. Een dynamische visie op ontwikkeling. https://stenden.com/fileadmin/user_upload/documenten/research/Inauguration_Speech_Ineke_Oenema_Mostert.pdf

CPS blog. Kleuterverlenging: zinvol of niet?

<http://www.cps.nl/blog/2016/04/12/Kleuterverlenging-zinvol-of-niet>

Bij hoofdstuk 4 en 5

VVE en schoolrijpheid: Het effect van een budgetverhoging in 2012 en 2013.

<http://www.cpb.nl/publicatie/vve-en-schoolrijpheid-het-effect-van-een-budgetverhoging-in-2012-en-2013>

SLO doelen. De ontwikkeling van het jonge kind: een leerplan.

<http://www.slo.nl/primair/themas/jongekind/doelen>

Opbrengstgericht werken.

<http://www.slo.nl/primair/themas/opbrengstgericht>

Opbrengstgericht werken bij kleuters.

http://www.schoolaanzet.nl/uploads/tx_sazcontent/Publicatie_opbrengstgericht_werken_bij_kleuters.pdf

De Inspectie over doorstroom naar groep 3.

<http://www.onderwijsinspectie.nl/veelgestelde-vragen/primair-onderwijs/wie-bepaalt-of-een-kind-overgaat-naar-groep-3>

Motorische ontwikkeling.

www.motorischeontwikkeling.nl

Overzicht van leermiddelen.

www.wikiwijsleermiddelenplein.nl

Overzicht van methodes, materialen en screeningsinstrumenten.

<http://www.slo.nl/downloads/2011/methoden-materialen-en-screeningsinstrumenten.pdf>

Taalmozaïek. Taalprogramma voor peuters en kleuters.

<http://www.taalmozaiek.nl>

Kijk! Kindvolgsysteem voor kinderen van 0 tot 8 jaar.

<http://www.bazalt.nl/expertise-kijk>

Cito LVS. Leerlingvolgsysteem voor het volgen van de leervorderingen.

http://www.cito.nl/onderwijs/primair%20onderwijs/cito_volgsysteem_po

De vijf partnerschappen bij samenwerking tussen school en ouders.

<http://www.actiefouderschap.nl/actief-ouderschap/model-5-partnerschappen>

Sociocratie. Samenleven moet je leren. Een sociocratische werkwijze voor basisscholen.

<http://www.deschool.nl/meer-lezen/brochure-sociocratie>

Spreekbeeld. Leermiddel voor het aanleren en automatiseren van de klank-tekenkoppeling.

<http://www.spreekbeeld.nl>

Met woorden in de weer. Praktische handreiking voor woordenschatuitbreiding in het basisonderwijs.

<http://www.coutinho.nl/winkel/met-woorden-in-de-weer-b-482.html>

Ontwikkelingsvolgmodel (OVM).

[http://www.nji.nl/nl/Databank/Databank-Instrumenten/zoek-ee-instrument/Ontwikkelingsvolgmodel-\(OVM\)](http://www.nji.nl/nl/Databank/Databank-Instrumenten/zoek-ee-instrument/Ontwikkelingsvolgmodel-(OVM))

OGO (Ontwikkelingsgericht Onderwijs).

http://www.didactiefonline.nl/images/stories/Specials/ontwikkelingsgericht_onderwijs/LR7_DID_SPECIAL_januari_2013.pdf

Van Oers, B. (2015). Lerend spelen in groep 3: een stap naar de toekomst.

De wereld van het jonge kind, 42(8), 6-9.

Zó werkt het met jonge kinderen in groep 3!

<http://docplayer.nl/368497-Zo-werkt-het-met-jonge-kinderen-in-groep-3-jose-smeets-ipabo-amsterdam.html>

Schrijfdans. Schrijfbelen, schrijftekenen en schrijven. Van peuters tot en met groep 6. www.schrijfdans.nl**Ik en Ko.** Totaalprogramma voor kleutergroepen met als hoofddoel het vergroten van de Nederlandse taalvaardigheid. www.ikenko.nl

De scholen en schoolorganisaties die input hebben geleverd voor deze handreiking

IKC Avonturijn in Nieuw Vennepe www.ikc-avonturijn.nl	Al Qalam (De Pen) in Gouda www.al-qalam.nl
CBS de Brug in Nieuwerbrug www.cbs-de-brug.nl	Basisschool de Verwondering in Lent www.verwondering.info
Kindcentrum Platijn www.platijn.nl	Vincent van Goghschool in Roermond www.vvgoghschool.nl
OBS de Klimroos in Utrecht www.obsdeklimroos.com	CBS de Vlinderboom in Pijnacker www.cbsdevlinderboom.nl
OBS Kloosterveen in Assen www.obs-kloosterveen-assen.nl	De School in Zandvoort www.deschool.nl
Koning Willem-Alexanderschool in Culemborg www.alexanderschool-culemborg.nl	De Brede School Academie in Utrecht www.bredeschoolacademieovervecht.nl
OBS het Mozaïek in Arnhem www.mozaiekarnhem.nl	CBS Anna van Buren in Enschede www.annavanburen.nl
OBS de Panda in Utrecht www.depanda.nl	Steunpunt Onderwijs Enschede www.spoel.nl
Pater Jan Smitschool in Heerhugowaard www.paterjansmit.nl	Schakelklas de Taalburcht in Leerdam www.schakelklassen-taalburcht.nl
Basisschool het Speleon; partner in Ontmoetingsplein MuzeRijk in Uden www.hetspeleon.nl	

Geraadpleegde experts

Dhr. Van Oers, *Bijzonder Hoogleraar Cultuurhistorische Onderwijspedagogiek, VU Amsterdam*
 Mevr. C. Oenema-Mostert, *Universitair docent, Universiteit Groningen*
 Dhr. P. Burgers, *Coördinator Stichting PAS, Arnhem*
 Dhr. H. Weessies, *Projectcoördinatie Taalpilots en Schakelklassen, Stichting PAS, Arnhem*
 Mevr. J. Smeets, *Docent taal- en leesdidactiek Hogeschool iPabo*
 Mevr. D. Van der Aalsvoort, *Lector Pabo Hogeschool Saxion*
 Mevr. M. Mulder-Bunk, *Instar Onderwijsadvies*
 Dhr. N. Fijma, *Directeur/trainer bij De Activiteit, landelijk centrum voor Ontwikkelingsgericht Onderwijs*
 Mevr. J. de Vink, *Leerkracht onderbouw, specialist jonge kind,*
 Mevr. M. Overbeek, *Leerkracht onderbouw*
 Mevr. W. Grootaarts, *l'èr basisschool*

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

PO **RAAD**

Deze brochure werd gemaakt in opdracht van het Ministerie van OCW en de PO-Raad